



Frano Čale

## VELIČINA I SUDBINA NEPOZNATIH



### I

Pojam »veličina nepoznatih« analogan je naslovu Barčeve knjige *Veličina malenih*, i njime bi se mogla nazvati studija o značajnim piscima nerasprostranjenih jezika ili neutjecajnih sredina i njihovu nemimoilaznu ali nepoznatu udjelu u stvaranju opće slike književnosti evropskog konteksta. Odnosi se to osobito na pisce nekih književnosti koji su u međunarodnim razmjerima ostali slabo poznati, nepoznati, ili nepriznati, i to zahvaljujući dobro znanim branama koje su priječile tijekom njihove umjetnosti u kritički zacrtanu matičnu rijeku opće književnosti, prije svega u perspektivi zapadnoeuropskoga književnog kretanja.

Gotovo je i nepotrebno spominjati prvu prepreku, koju čine granice jezika, a ona nas ovdje i neće zanimati. Ima jedna barijera koja je kadšto i presudnija, a njezini su razlozi političke naravi i o njima će ovdje biti posebno riječi. Potonji su uzroci zapravo jedan od reakcionarnih aspekata razjedinjenosti svijeta i civilizacija, dezintegriranosti razvijenijih i manje moćnih kultura, s reperкуси-

jama ne samo na sinkronom nego i na dijakronom planu vrednovanja književnih dostignuća. Primjeri iz hrvatske književne povijesti, pogotovo starije, mnogo puta pokazuju fatalnost političkih odnosa kao povoda, ponekad, i prešućivanju i nijekanju vrednota ili ne-shvaćanju koje se temelji na nepovijesnom gledanju ili neznanstvenom pristranom apriorizmu sudova.

Da se iz višestране problematike komparativne povijesti književnosti mogu izdvojiti takozvani političko-povijesni razlozi kao relevantan i to negativan kriterij suda, možemo pokazati pozivajući se na starije i novije teoretičare. Pišući o problemima i metodama poredbenih istraživanja Paul van Tieghem navodi nekoliko misli koje nas ovdje mogu zanimati. On ne ističe slučajno da manje važni pa i najmanji pisci imaju poseban značaj u općoj književnosti i da vrijedne tekstove valja tražiti ne samo u glavnim književnostima nego i u književnostima manjeg dometa, kojima treba dodijeliti pravedno mjesto, te da na duhovnom polju u zbližavanju među narodima još uvijek kadšto prevladava vanjski i površni kozmopolitizam i dolazi do nerazumijevanja, pristranosti pa i odbojnosti. Opća bi književnost morala, zaključuje van Tieghem, pridonijeti shvaćanju naroda poštivanjem njihovih bitnih nacionalnih svojstava.<sup>1</sup>

Kao što se vidi, neka tu izdvojena van Tieghemova razmatranja izravno ulaze u okvir pitanja koja smo načeli govoreći o političko-povijesnim barijerama nepristranom komparatističkom vrednovanju. Uostalom, u ovih četrdesetak godina od prvog izdanja njegove *La littérature comparée* ta su pitanja još uvijek aktualna. Prije nego što iznesem nekoliko ilustracija upozorit ću na novije djelo s istim naslovom koje su napisali Claude Pichois i André M. Rousseau. Na stranicama njihove knjige uočit ćemo pojmove kao što su »internacionalizam«, »nacionalistička revindikacija«, »zatvorenost« i slične, koji već sami po sebi upućuju na to da rasprava o metodologiji komparativne književnosti ne može mimoći problema koje smo nazvali političko-povijesnim. I spomenuti autori o njima vode računa, a svoj stav naglašavaju na više mjesta, primjerice kad kažu da komparativna književnost »bez međunarodne razmjene, zatvorena u uskim okvirima nacionalizma, . . . životari ili se zaleđuje u akademizmu«, ili kad, pri kraju knjige, pišu da »komparativna književnost, plemenita i naivna, iskrena ili proračunana, ostaje po svojoj implicitnoj moralnoj povelji dobrodošao protuotrov uskoga bizantinizma, akademske mrtvačnice, intelektualnog duha kampanilizma i šovinizma«.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> P. van Tieghem, *La littérature comparée*, Paris, 1946<sup>3</sup>, str. 194, 195, 205, 210, 211.

<sup>2</sup> Cl. Pichois — A. M. Rousseau, *Komparativna književnost*, prev. J. Belan, Zagreb, 1973, str. 10, 16, 31, i *passim*.

## II

Unutar i unatoč povezanosti i međuovisnosti djela, ideja i struja u europskoj književnoj kulturi, političko-povijesni razlozi mogu uvjetovati ne samo neadekvatne ocjene književnosti manjeg dometa naprama većima, nego, u istoj relaciji, i diskontinuiran razvoj manjih književnih sredina. One od velikih, i to kadšto prije od svih drugih kultura, upoznaju i prihvaćaju i najveća književna dostignuća anticipirajući njihovu slavu, ali apsorbiraju i niz efermernih pojava koje u toj istoj velikoj literaturi poslije budu zaboravljene. I za jedne ću i za druge navesti samo neke primjere iz hrvatske književnosti, s užeg područja vlastitih zanimanja, a odnose se na starije i novije razdoblje.

Poznato je i za naše razmatranje instruktivno da je Dominko Zlatarić prvi preveo Tassovog *Amintu* i da je hrvatski prijevod najljepše talijanske pastorale objavljen u Mlecima 1580, ne samo četiri godine prije francuskog, kojemu se dugo davao primat, nego i prije samog izvornika.<sup>3</sup> Ali za stanovite aspekte književnih odnosa među dvjema kulturama simptomatično je kad najpoznatiji Tassov bibliograf priznavši tu činjenicu izražava žaljenje što je do toga došlo i čak se tješi, kako on kaže, što je dotično hrvatsko najranije izdanje ipak izišlo u Italiji a ne tiskom hrvatskih ili netalijanskih tiskara.<sup>4</sup>

Kao i taj, i drugi primjer koji ću navesti, između ostalog svjedoči kako su stanoviti političko-povijesni kontinuiteti, opet u odnosima Hrvata i Talijana, značajni za plodonosne prioritetne književne dodire. Prvi put izvan Italije, prije nego što se proslavio, Luigi Pirandello, koji je u hrvatskoj književnosti ostavio znatnih tragova, bio je predstavljen na hrvatskom jeziku. Već godine 1903. tršćanski »*Jadran*« i »*Slavenska Misao*« objavljuje neke tek izašle njegove novele, a Kranjčevićeva sarajevska »*Nada*« donosi kratak prikaz o piscu spominjujući njegov humorizam.<sup>5</sup>

Upozorimo sada i na pojavu kad se iz razvijene književnosti primaju i beznačajni rezultati, čemu su uzrok opet određeni političko-povijesni razlozi. U prošlom se stoljeću, naime, u hrvatskom kazalištu prikazivao ili prevodio niz talijanskih protuaustrijski upravljenih dramatičara koji su danas potpuno nepoznati i u samoj Itali-

---

<sup>3</sup> Usp. F. Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata*, »*Studia romanica et anglica zagrabienisia*«, 27—28, Zagreb, 1969, str. 169—206, i *Tasso u Hrvata*, »*Filologija*«, 6, Zagreb, 1970, str. 43—55.

<sup>4</sup> L. Locatelli, *Notizie sulla versione slava dell »Aminta« per Domenico Static. La primissima stampa dell »Aminta« non sarebbe nel testo italiano?*, »*Bergomum*«, 3, Bergamo, 1944, str. 95—103 (usp. članke cit. u bilj. 3, str. 178. odnosno 44).

<sup>5</sup> Usp. F. Čale, *O književnim i kazališnim dodirima hrvatsko-talijanskim*, »*Dubrovnik*«, 1968, str. 247.

ji, a u nas su odigrali važnu ulogu u buđenju nacionalne svijesti i u oblikovanju našega mladog teatra prije Miletićeve ere.<sup>6</sup>

Kad smo se već dotaknuli teatra, navest ću primjer neadekvatnosti vrednovanja čak i među velikim književnostima zemalja koje i ne dijeli bitan disparitet razvoja i književnog nasljeđa, i gdje je isticanje jedne književnosti na račun primjerene ocjene svih drugih posljedica autorove težnje za hegemonijom vlastite kulture nad ostalima a ne izravnih povijesno objašnjivih političkih pa ni jezičnih ili drugih motiva. O tome nam govori poznata *Histoire illustrée du Théâtre* Luciena Dubecha i otpor koji je izazvala izvan Francuske. Na nju je osjetljivo i oštro reagirao povjesničar dramskog teatra Silvio D'Amico i optužio pisca ističući izrijeком šovinizam kao razlog što su u toj kazališnoj povijesti slabo prošli talijanski, španjolski i njemački teatar.<sup>7</sup>

Očito je dakle da određeni političko-povijesni motivi i međunarodni odnosi mogu imati i pozitivnih i, još češće, negativnih reperkusija na stvaranje objektivne slike opće književnosti i da se u istraživanju ponekad nameću kao izvankritička kategorija, kojoj se mora suprotstaviti znanstveno prihvatljiva metodologija. Ako se vratimo odnosu manjih književnosti prema većima, kao ilustracija poslužiti će nam, među mnogima, sama D'Amicova *Storia del teatro drammatico*, u kojoj su, iako bez izravno intencionalne i apriorne odbojnosti, odsutni pojedini, primjerice hrvatski, ali i mnogi drugi pisci. Njima bi se u drugačije impostiranoj kazališnoj ili književnoj povijesti moralo naći mjesta ne samo zato što su malobrojni ali univerzalno značajni izdanci osebnijih književnih kultura neodvojivih od opće povijesti književnosti, nego i stoga što su izvorniji i vredniji od vrlo velika broja minornih pisaca većih književnosti koji su u takvim knjigama zastupljeni.<sup>8</sup> Poznato je kakvu sudbinu u sličnim važnim pregledima doživljuju pisci poput Držića, Gundulića, Mažuranića, Vojnovića, Ujevića, Krležu i noviji, čak i kad nisu ignorirani. Ograničit ću se vrlo kratko na valjda najnoviju takvu knjigu, *Enciclopedia della letteratura* u Garzantijevu izdanju, koja je inače dosta iscrpna. Tu su hrvatski autori starijeg razdoblja naznačeni kao »dalmatinski« pisci, a kako se naslovi djela donose samo u talijanskom prijevodu, ne zna se ni da su pisali hrvatskim jezikom, a kamoli čijoj nacionalnoj baštini pripadaju. A za Marina Držića piše u toj enciklopediji ni manje ni više nego da je bio diplomat i pravoslavni svećenik!<sup>9</sup>

---

<sup>6</sup> *Isto*, str. 155. i d.

<sup>7</sup> S. D'Amico, *Cronache teatrali*, II, prir. E. F. Palmieri i Sandro D'Amico, Bari, 1964, str. 328; usp. F. Cale, *Silvio D'Amico storico del teatro drammatico*, »Studia romanica et anglica zagrabiensia«, 29—32, Zagreb, 1970—71, str. 447—460.

<sup>8</sup> Usp. S. D'Amico, *Povijest dramskog teatra*, prev. F. Čale, Zagreb, 1972.

<sup>9</sup> *Enciclopedia Garzanti della letteratura*, Milano, 1972, str. 197.

### III

Dopustit ću se napomenu da su takozvane političko-povijesne implikacije poredbenih istraživanja jednim dijelom predodredile i moja skromna iskustva u proučavanju djela nekih hrvatskih pisaca. Tako sam bio među onima koji su pokušali dati prilog osvjetljenju veličine nepoznatih ili bar u europskom kontekstu neadekvatno vrednovanih pisaca kao što su Držić, Hektorović i Vojnović.<sup>10</sup> Prva su dvojica bila žrtvom kritike kakvu je s metodološkom insuficijentnošću i političkim predrasudama pisao Arturo Cronia zaniijekavši im bilo kakvu vrijednost.<sup>11</sup> Zbog stanovite skromnosti stava, nepri-merene svom velikom formatu kritičara i povjesničara književnosti, ni zaslužni Mihovil Kumbol u granicama svoje za ono doba prihvatljive metode, nije Držića smjestio u sam vrh suvremene europske komediografije, ravnopravno uz pisca *Mandragole*, uz Aretina ili Ruzzantea, niti je u jedinstvu samoniklog Hektorovićeve spjeva vidio neobičnu izvornost u povijesti idilično-pastoralne književnosti.<sup>12</sup>

Na trećemu, Vojnoviću, kratko ću se zaustaviti nastojeći još jednom osvijetliti ovdje prethodno iznesene tvrdnje u svjetlu nekih aspekata njegove kritičke sudbine. Najprije ćemo podsjetiti kako nam političko-povijesni kompleks, kao kategorija relevantna u metodologiji povijesti opće književnosti, pomaže da shvatimo vrlo instruktivan i u ponečemu jedinstven udes Vojnovića kao pisca podvojenog između vezanosti za nacionalnu sredinu sa svim njezinim granicama, i legitimnih aspiracija da postane protagonistom europske kulturne sfere, koju je svojim odgojem, znanjem i mogućnostima s pravom osjećao kao duhovnu domovinu. Birajući stanovite teme, oblikujući određene konstante stila, prevodeći vlastita djela na talijanski jezik i oponašajući strane uzore, on je cijelog života, sa samosviješću senzibilnog talenta široke kulture, pokušavao izravno ući u moderni europski tijek književnih zbivanja. Pri tome je gotovo upropastio svoju darovitost, jer su jalove i bez pravoga umjetničkog ishoda ostale sve te njegove europeističke i kozmopolističke težnje, a na puku se retoriku sveo stilski i tematski danuncijevski, pirandelistički i drugi njegov mimetizam. Općim političko-povijesnim uvjetima koji su određivali položaj hrvatske književnosti i tog njezina predstavnika prema Europi, pridružile su se, u Vojnovićevu slučaju, i posebne političke implikacije koje se primjerice očituju u takvim papirnatim proizvodima kakva je *Smrt majke Jugovića*.

---

<sup>10</sup> Usp. F. Cale, *djelo cit.* u bilj. 5, i Marin Držić, Zagreb, 1971.

<sup>11</sup> A. Cronia, *Per una retta interpretazione di Marino Darsa*, *Rivista di letterature moderne*, Firenze, 1953; *Storia della letteratura serbo-croata*, Milano, 1956<sup>2</sup>.

<sup>12</sup> M. Kumbol, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1961<sup>2</sup>.

---

Za povijest hrvatske književnosti, i kao jedan od njezinih priloga općoj književnoj kulturi, ipak se spasio malen broj Vojnovićevih ostvarenja koja su se, naprotiv, nadahnula izvornom tematikom i duhom nacionalne specifičnosti, dubrovačkim, jedinim trajnim i plodonosnim »mitom« njegove umjetnosti. Karakteristično je, međutim, i za komparativno istraživanje značajno da su i u potonjim djelima nazočni ali uglavnom stvaralački prevladani utjecaji minoritarnih pojava preuzetih iz razvijenije književne tradicije, kao jedan od prije spomenutih aspekata političko-povijesnih uvjetovanosti tuđih recepcija. Na drugom sam mjestu,<sup>13</sup> naime, opisao Vojnovićev takozvani subjektivno-lirski stilski postupak, kojemu je geneza znatnim dijelom u emfatičnim proznim klauzulama talijanskog romantizma,<sup>14</sup> i to onoga koji je slijedeći Manzonijevu pouku više ostvarivao retorična rješenja nego što se približavao idealu uzorove realističnosti. Čak i u onoj vrhunskoj mjeri *Dubrovačke trilogije*, koju Vojnović dostiže takozvanim objektivno-realističnim postupkom, mogu se naslutiti tragovi tih istih utjecaja postmanzonijske romantičke provenijencije, lektire pisaca kao što su Tommaseo, Nievo i drugi. Oni se osjećaju kao neka adaptacija ili preobrazba postupaka, motiva, likova, ali nimalo ne oduzimlju od umjetničke izvornosti djela.

Komparativnu povijest književnosti istraživanje utjecaja zanima dakle prije svega u odnosu na pravu svrhu kritike sadržane u pitanju je li i koliko je uspoređivana književna struktura umjetnička, što će reći univerzalna pa time i nedjeljiv dio sveukupnog ustrojstva opće književnosti. Kad je odgovor pozitivan, a *Dubrovačka trilogija* svakako ga omogućuje, na njegovoj se razini kompariraju i u određenu funkcionalnu vezu dovode autohtone umjetničke vrijednosti, a pojmovi kao što su ovisnost, utjecaji, političko-povijesne implikacije i drugi imaju koliko god neminimalnu ipak određenu ulogu. Oni prepuštaju mjesto proučavanju analogija, koje pomažu ispravnijem vrednovanju i svrstavanju određenog djela ili pisca u strukturu univerzalne književne baštine i upotpunjuju sliku opće književnosti. Neću ponavljati sudove o specifičnoj dramaturgiji i autentičnoj poeziji *Dubrovačke trilogije* i mnoge niti koje i to, kao i mnoga remek-djela, povezuju s domaćim i stranim tematskim, idejnim i stilskim izvorima. Ali želimo li ovom prigodom upozoriti na još jednu od analogija Vojnovićevu djelu u europskoj književnosti i tako ga na još jedan način dovesti u europski književni kontekst, nećemo pogriješiti usporedimo li neka svojstva njegovih najljepših stranica sa stanovitim značajkama Čehovljevih drama nastalih nešto prije ili u isto doba kad i *Trilogija*. Osebnost se Čehovljeve poezije, kao što je poznato, očituje između ostaloga u

---

<sup>13</sup> V. djelo cit. u bilj. 5, str. 313. i d.

<sup>14</sup> *Isto*, str. 323. i d.

lirskom podtekstu, u simboliци propadanja jednog svijeta, u čežnji junaka za neostvarljivom srećom, u prividnoj statičnosti ali kvalitativno novoj tenziji zbivanja u kojoj bitno sudjeluju zvučne kulise i funkcionalna atmosfera krajolika. Vojnovićevi pak junaci, u dramaturgiji koja se temelji na suprotstavljanju prošlosti i aktualnog trenutka povijesti jedne čudesne ali dotrajale male republike a ne na klasičnom sukobu likova svojstvenu primjerice prošlostoljetnoj drami, također rezignirano traju u sličnom ozračju više elegične nego tragične izoliranosti. Njihova se duševna stanja i dramske situacije zrcale i osmišljaju u sutonskom pejzažu Grada na povijesnoj prekretnici, u zvucima i glasovima što prodiru u *sancta sanctorum* zatvorenog i na propast osuđenog svijeta. Sve su to inovacije, zbog kojih se oba pisca mogu smatrati istaknutim međašima u razvoju ruske odnosno hrvatske književnosti.

Problematici političkog kriterija kao izvora predrasuda i neznanstvena pristupa u ocjeni književnih djela vratit će nas, međutim, jedan neobičan sud o Vojnoviću. Već spomenuti slavist Arturo Cronia, koji je o hrvatskoj književnosti pisao uglavnom s apriorno negativnih stajališta, odabrao je Vojnovića, reklo bi se, kao iznimku koja potvrđuje njegovo kritičko pravilo. Budući da je njegova naglašena sklonost prema našem piscu bila motivirana istim političkim razlozima kao i apriorno negativan odnos prema velikom dijelu naše književnosti, i Cronijine izrazito pozitivne ocjene temelje se na neznanstvenim načelima te su neprihvatljive i promašene. Taj uporni tragač za utjecajima, shvaćenima posve pogrešno, obično kao argument u nijekanju umjetničke izvornosti, propustio je spomenuti, podjednako, i plodotvorno djelovanje i štetne utjecaje drugih pisaca na Vojnovića, osim D'Annunzijevog, kojemu, dakako, pripisuje pozitivan učinak. Nije stoga čudno što ističe i vrijednost onih Vojnovićevih djela koja smo ocijenili promašajima, kao što zbog istih, neknjiževnih, razloga tendenciozno napominje da je piščeva majka bila Talijanka. Ali on ide još i dalje, i besprimjernu pristranost svog stava dovodi do vrhunca kad se u jednome prilogu trudi dokazati da je vlastiti Vojnovićev talijanski prijevod prvog dijela *Trilogije* umjetnički nova struktura koja je vrijednošću nadvisila izvorni hrvatski tekst. Tako je jedinoga hrvatskog pisca o kojemu je pozitivno pisao htio odvojiti od matičnih korijena i smjestiti u podneblje talijanske kulture.<sup>15</sup>

Ovih nekoliko napomena ne želi<sup>16</sup> problematiku svesti na regionalnu lamentaciju koja bi općoj književnoj povijesti u svjetlu

---

<sup>15</sup> A. Cronia, *Importanza delle autoversioni*, »Ricerche slavistiche«, XI, Firenze, 1963, str. 128—148.

<sup>16</sup> Ovo se saopćenje oslanja na moj članak *Prijevod bolji od izvornika?*, »Forum«, 9, Zagreb, 1973, str. 491—507 (sad u knjizi *Od stilema do stila*, Zagreb, 1973), gdje opsežnije raspravljam o Cronijinoj tezi.

njezinih najvećih dometa htjela nametati neke uže vidike i parcijalne stavove mimo univerzalnih teorijskih i književno-povijesnih kriterija. Još bi se manje mogli generalizirati aspekti na kojima smo se zadržali, a u koje bi se drugačijim primjerima i s drugih kutova gledanja moglo unijeti dovoljno svijetlih tonova. Važno je zbog toga precizirati ciljeve i metode istraživanja hrvatske i bilo koje druge književnosti u europskom kontekstu vodeći računa o znanstvenim teorijskim pretpostavkama. Kao i u drugim područjima znanosti, i na tom polju predmet valja osloboditi pozitivističkog atomiziranja i, prema načelima strukturalizma kao opće metode, proučavanja ne ograničiti na odvojene pojave nego studirati njihovo mjesto i funkciju u sustavu, bilo da je riječ o odnosu pojedinosti i cjeline u jednom djelu, ili u jednoj književnosti, ili u općoj književnoj povijesti koju tvore sva djela svih književnosti. Samo tako dolazi do izražaja veličina nepoznatih u svjetskom književnom kontekstu, kao jednome od duhovnih aspekata svijesti o jedinstvu svijeta prema kojemu bi morala težiti moderna civilizacija.